

ՄԱՐԴՈՒՍ ԽԱՐՆՈՒԱԾՔԸ ԵՒ ՆՆԱՐԴԵՐԸ

(Մի հատուած իմ անտիպ աշխատութիւնից)

Մարդիկ ինչպէս որ իրենց մարմնի կազմուածքով զանազանուած են միմեանցից, այնպէս էլ հոգեկան յատկութիւններով են տարբերուած: Մէկի գիտութիւնը հաւասար չէ միւսի գիտեցածին. մէկի ըմբռնելու ընդունակութիւնը աւելի մեծ է ու այլ կերպ, քան միւսինը: Մարդկանց զգացմունքներն էլ միմեանցից շուտ տարբեր են. մէկը հակումն ունի զգացմունքների խիստ բռնկման, միւսն աւելի թոյլ, մէկի զգացմանց բռնկումները շուտ են անցնում, միւսինն աւելի դանդաղ: Որքան էլ այդ տարբերութիւնները մեծ լինին, այնու ամենայնիւ կարելի է, (ինչպէս որ վաղուց արդէն նկատուել է), բոլոր զգացմունքները մի քանի որոշ տիպերի վերածել, որոնց տրւում է խառնուածք կամ տեմպերամէնտ կոչումը: Եւ որովհետեւ յոյգերն երբեմն արագ, երբեմն դանդաղ ընթացք են ունենում, երբեմն ուժեղ, երբեմն թոյլ են լինում, այդ պատճառով էլ չորս տեսակ խառնուածք (Temperament) են որոշել. ա. մաղձային՝ ուժեղ, բայց արագ անցնող յոյգերով, բ. արիւնաշատ՝ թոյլ, բայց նոյնպէս արագ անցնող յոյգերով, գ. սեւամաղձոտ՝ ուժեղ, բայց դանդաղ անցնող յոյգերով և դ. մաղձային՝ թոյլ և դանդաղ անցնող յոյգերով: Թէև այս տարբերութիւնները այժմ այլ ևս առաջուայ նման ընդհանուր ընդունելութիւն չեն գտնում գիտութեան մէջ, բայց և այնպէս զաղափարներն այսօր էլ գործ են ածում ոչ միայն ժողովրդի, այլ նոյն իսկ առաջնակարգ գիտնականների կողմից:

Խառնուածքի վերոյիշեալ չորս անունները թէև շատ հին են, բայց միշտ միևնոյն նշանակութիւնը չունին: Մինչդեռ այսօր խառնուածք բառը միմիայն յոյգերի արամադրութիւնն է արտայայտում, սկզբում ծառայում էր իբրև արտայայտիչ մարմնի որոշ յատկութիւնների: Հին բժիշկներն ընդունում էին կազմուածքի չորս գլխաւոր հիւթեր. դեղին մաղձ, արիւն, սպ

մաղձ, մաղաս) և մարդու խառնուածք էին անուանում, երբ այս հիւթերից մէկը գերակշռում էր միւս հիւթերի յարաբերական խառնուրդի մէջ: Նրանց ենթադրութեամբ՝ մաղծային խառնուածքի մէջ գերակշռող դեր էր խաղում դեղին մաղձը, արիւնաշատ խառնուածքում՝ արիւնը, սեւամաղձոտ խառնուածքում՝ սև մաղձը, մսղասային խառնուածքում՝ մաղասը: Հնիւրը թէև միևնոյն ժամանակ ընդունում էին, որ այս հիւթերի խառնուրդներն ազդեցութիւն ունին նաև հոգեկան յատկութիւնների վրայ, սակայն չորս խառնուածքների ճիշտ որոշումներն, այժման մտքով, վերջն ընդհանրացան-չորս հիւթերի տեսութիւնը մերժելուց յետոյ:

Մառնուածքը իւրաքանչիւր անհատի կիսանքի վրայ տարբեր ազդեցութիւն է ունենում, որովհետև արտաքին տպաւորութիւնների ներգործութիւնը զգացմունքի վրայ՝ մեծ մասամբ կախումն ունի խառնուածքից: Սակայն այստեղ միմիայն անհաճոյ տպաւորութիւնների հակազդեցութիւնը չէ դեր խացողը: Մաղծային խառնուածքի վրայ զօրեղ ազդեցութիւն ունին ինչպէս հաճելի, նոյնպէս և անհաճոյ տպաւորութիւնները: Մաղծայոյդ հեշտութեամբ է բարեկանում, բայց ընդունակ է նոյնպէս ոգևորուելու. առհասարակ նա շուտով զոհ է գնում որևէ կրքի, որ կարող է նրան թէ ամենաազնիւ գործն անել տալ և թէ ուրիշ մարդկանց համար վտանգաւոր ձեռնարկութեան դրդել: Մաղծայոյդ են այն մարդկանցից շատերը, որոնք իրենց անձնաւորութեան կամ բարեկամների ու ազգականների վիրաւորուած պատիւը վերականգնելու համար՝ ինքնօգնութեան են դիմում: Մաղծայոյդը մեծ եռանդով է մի նոր գործ սկսում, բայց նոյն եռանդը մինչև գործի վերջը չէ շարունակում:

Այդպէս չէ արիւնաշատը, որի վերայ հեշտութեամբ ազդում են կիսանքի փոփոխութիւնները, սակայն այդ ազդեցութիւնները ոչ շատ զօրեղ են և ոչ էլ երկարատև: Այս է պատճառը, որ թէև արիւնաշատը փոքրիկ դժկամակութիւններին հեշտութեամբ է դիմադրում, բայց անընդունակ է մեծ ոգևորութիւն առաջացնող մի գործ անելու: Եւ որովհետև նրա յուզը թոյլ է, ընդհանրապէս ընդունուած է, որ նա կեանքի լուրջ խնդիրները վճելու շատ քիչ ընդունակութիւն ունի, մանաւանդ որ փոքր անյաջողութիւնները նրան շատ շուտ են վհատեցնում: Արիւնաշատը համարւում է իբրև լաւ ընկերական կեանք վարող մարդ, բայց և իբրև անվստահելի պարտապան, որովհետև նա վայրկեանական տրամադրութեան տակ

խոստանում է մի բան, որ յետոյ չէ կատարում:

Սևամաղձոտ խառնուածքը ամեն բանի վրայ ծանր աչքով է նայում և այդ պատճառով յաճախ տխուր ու վշտալի է լինում: Բայց միև կողմից ընդունակ է ազնիւ զգացմունքներ ըմբռնելու, օրինակ սէր և բարեկամութիւն:

Վերջապէս մաղաստոր թէև իւր խառնուածքով պաշտպանուած է շատ անհաճոյ մտքերից, բայց միևնոյն ժամանակ զրկուած է կեանքի բազմաթիւ հաճոյքներից: Այս պատճառով բոլորովին սխալ կլինի մաղասային խառնուածքին առաւելութիւն տալը. մաղաստորի սրտի անդորրութեան երջանկութիւնը շատ սահմանափակ է: Եթէ մաղաստոր մի կողմից պաշտպանուած է կատաղի կերպով բռնկող բարկութիւնից, միև կողմից էլ թողնում է, որ անօգուտ անսկիւն յաջողութեամբ զործելու շատ առիթներ: (Կանտը գովել է մաղասային խառնուածքը. «Մաղաստորի բաղդաւոր խառնուածքը իմաստութեան տեղն է բռնում, մաղաստոր հեղահամբոյր ամուսին է և կարողանում է իւր կնոջ ու ազգականների վրայ իշխանութիւն ձեռք բերել»): Բայց միևնոյն ժամանակ չպէտքէ մոռնալ, որ մաղաստոր միայն այն ժամանակն է այդ առաւելութիւններն ունենում, երբ բաւականաչափ մարդաճանաչութիւն և խոհականութիւն ունի: Երբեմն մաղաստոր հոգեպէս բթամիտ է և այդ դէպքում հազիւ թէ նա ուրիշ մարդկանցից լաւ լինի:

Թէև նորագոյն ժամանակներում փորձել են կրկին վերականգնել հին հիւթերի տեսութիւնը, հարկաւ փոփոխուած ձևով, —այս տեսութեամբ մաղաստորի արեան կարմիր մարմնիկները դանդաղութեամբ են թթուածին տալիս, որից և առաջանում է արեան կարմիր գոյնը. սևամաղձոտի արեան մարմնիկները արագութեամբ են թթուածին տալիս և այդ պատճառով արիւնն աւելի մուգ է երևում, ինչպէս սև մաղձը —բայց այսօր այդ տեսութիւնը կարելի է մերժուած համարել: Աւելի ճիշտ կլինէր, եթէ խառնուածքի հիմքը որոնէինք նեարդային համակարգութեան, մանաւանդ ուղեղի; մի որոշ դրութեան մէջ:

Արդէն փորձել են գտնել նեարդային համակարգութեան այն մասնակի դրութիւնը, որի վրայ հիմնուում է որոշ խառնուածքը, բայց խնդիրը տեսութեան (թէօրիայի) շրջանից դուրս չէ եկել: Առաջուայ ընդունուած այն կարծիքը, թէ խառնուածքը կախումն ունի ուղեղի մեծութիւնից և թէ՛ փոքր ուղեղը մաղասային և սևամաղձոտ խառնուածք է տրամադրում, իսկ մեծ ուղեղը՝ մաղձային և արիւնշաշտ, կարելի է սխալ համարել: Կարծոււմ էր նոյնպէս՝ թէ խառնուածքները

տարբերում են այն արագութեամբ, որով անհատը հակազդեցութիւն է ունենում զգայարաններից ստացած տպաւորութիւնների վրայ: Ենթադրում էին, թէ մաղասային խառնուածք ունեցող անհատի հակազդեցութիւնը զգայարաններից ստացած տպաւորութիւնների վերայ՝ աւելի դանդաղ է տեղի ունենում, քան ուրիշ խառնուածք ունեցողներին: Բայց այս ենթադրութիւնն էլ չճշտուեց. չնայելով թոյլ յոգեբրին, մաղասոտը նոյնպէս արագ է զգում, ինչպէս և ուրիշը: Խառնուածքների տարբերութիւնը նոյնպէս չէ առաջանում զգայութեան գործարաններից, որոնք մաղասային խառնուածքի դէպքում աւելի բոլթ չեն, քան մաղձայոյղ անհատին: Հէնլէն, որ խառնուածքների խնդիրը մանրամասն հետազոտեց, խառնուածքների տարբերութեան հիմքը համարեց այն, ինչ որ ինքն անուանում էր նեարդային համակարգութեան tonus: Եթէ մենք կարծում ենք, որ մեր գործարանները կատարեալ հանգստութիւն են վայելում, յաճախ սխալում ենք: Ինչպէս որ քնած մարդու բոլոր մկանները լիովին չեն թմրում, այլ մի որոշ գործունէութիւն են ունենում շարունակ, այնպէս էլ, ասում է Հէնլէն, հանգստութեան միջոցին գոյութիւն ունի նեարդային համակարգութեան մի անփոփոխ գրգռուած դրութիւն, որ tonus է կոչւում, այս tonus-ը զանազան մարդկանց մէջ տարբեր է և սրա վրայ է հիմնւում խառնուածքը:

Եւ որովհետեւ այս յարատեւ գրգռուած դրութիւնը իւրաքանչիւր անհատի մէջ տարբեր է, ուրեմն պարզ է որ մարդկանց խառնուածքներն էլ տարբերում են միմեանցից. մէկը նոյն տպաւորութեան միջոցին աւելի ուժեղ հակազդեցութիւն է ունենում, միւսը՝ թոյլ, մէկի համար ազդեցութիւնն արագ է անցնում, միւսի համար աւելի դանդաղ:

Ընդհանրապէս ընդունւում է, որ իւրաքանչիւր անհատի խառնուածքի հիմնական տիպը պահպանւում է կեանքի մէջ: Մաղձոտը երբէք սեւամաղձոտ չի դառնայ, արիւնաշատը երբէք մաղասային և այլն: Խառնուածքի անփոփոխելիութեան պատճառը համարւում էր այն հանգամանքը, որ նեարդային համակարգութեան մասնակի դրութիւնը, որի վրայ է հիմնւում խառնուածքը, բնածին է մարդու համար: Իբրեւ հաստատութիւն այս ճշմարտութեան՝ առանձնապէս շեղուում է, որ արիւնակիցները յաճախ աչքի ընկնելու չափ միանման խառնուածք են ունենում: Եւ իսկապէս վերջին հանգամանքը յաճախ է պատահում. կան ամբողջ ընտանիքներ, որտեղ համարեան ամենքը մաղասային խառնուածք ունին, մինչդեռ ուրիշներ

ընդ ընտանիքներում աւելի յաճախ է կրկնուում մաղձայինը։ Նոյնպէս և այն հանգամանքը, որ տարբեր սեռերը տարբեր խառնուածք ունին, ընդունուեց իբրև ապացոյց, որ խառնուածքը կախումն ունի կազմուածքի բնածին յատկութիւններից։ Անցողակի նկատենք, որ արդէն հին յոյները ընդունում էին արական և իգական սեռի խառնուածքի տարբերութիւնը, սակայն գլխաւորապէս հիմնուում էին կովի ու եզան մսի համի տարբերութեան վրայ)։ Նմանապէս և այն իրողութիւնը, որ շատ ցեղեր մի որոշ խառնուածք են ունենում— օրենակ հաջաւային ցեղերն աւելի հակումն ունին յոգբրի ուժեղ բռնկման, քան հիւսիսայինները— համարւում է իբրև փաստ, որ խառնուածքը բնածին է։ Սակայն անհատի խառնուածքի բացարձակ անփոփոխելի լինին առանց այլալուծութեան չի կարելի ընդունել։ Ոմանք էլ այնքան հեռու են գնում, որ հասակի տարբեր աստճանների համար՝ տարբեր խառնուածք են ընդունում. մանկութիւնը հակւում է դէպի արեւաշատ խառնուածքը, երիտասարդը՝ դէպի սկամաղձոտութիւնը, այրական հասակում իշխում է աւելի մաղձային խառնուածքը, մինչդեռ ծերութեան հասակը նպաստում է մաղասայնութեան։ Յամենայն դէպս խառնուածքը յաճախ բարեխառնւում է դաստիարակութեան և կեանքի ազդեցութիւնների շնորհիւ. սակայն պէտք է ինկատի ունենալ, որ այս չորս խառնուածքները անխառն կերպով շատ հազիւ են պատահում։ Մինչև անգամ այն կարծիքն է յայտնուել, թէ խառնուածքը կախումն ունի կերակրների տեսակից, թէ օրինակի համար խոտաճարակները (վէգէտարիանները) և ոգելից խմիչքներ չգործածողները բուռն կրքերի բռնկումից ազատ են լինում։ Այն ինչ հոգեբան Հալլէրը հաստատում էր, որ երբ ինքը միս և գինի չէր ճաշակում երկար ժամանակ, իւր խառնուածքը փոփոխութեան չէր ենթարկւում։

Երբեմն հիւանդութիւններն էլ մեծ ազդեցութիւն են ունենում խառնուածքի վրայ։ Երկարատե գորեղ յուզումների ազդեցութեամբ ոմանք ունենում են նեարդային համակարգութեան այն դիւրազգայութիւնը, որ իբրև հիւանդութիւն յայտնի է՝ նեարդաթուլութիւն անունով և որ յաճախ ընկերանում է մաղձային խառնուածքի հետ։ (Շատ դէպքերում այս հիւանդոտ դիւրազգայութիւնը ծնողներից անցնում է զաւակներին՝ ժառանգաբար։ Այս հիւանդութեան բնորոշ յատկութիւն է՝ յուզուելու մեծ հակումը. աննշան պատահումները, օրինակ. ծառաների փոքրիկ սխալմունքը, նեարդաթուլութիւն ունեցող կնոջը սաստիկ բարկացում են, ինչպէս և նոյն հիւանդութիւն ունեցող աղամարդը գրգռւում է

որև է գործի նոյն իսկ աննշան անյարմարութիւններէց: Շատ անգամ դիւրագգայութեան հակման հետ միաժամանակ անհատները ցոյց են տալիս ժամանակաւոր ինքնիշխանութիւն, որ քողարկուած նրանց իսկական խառնուածքը, օրինակ տանը ամեն մի ջնջին բանից վրդովուող կիներ հասարակութեան մէջ իրեն շատ լաւ է պահուած և իշխում իւր զգացմունքներէ վրայ: Տղամարդը, օրինակ սպան, որ իւր հրամանատարութեան տակ գտնուած զինուորներէ ջնջին արարքներէց սաստիկ բարկանում ու կատաղում է, իւր տանը ամենահեղ ամուսին է: Երբեմն զգացմունքներէ բռնկման այս ճնշումը կամ ընկճումը հետեանք է լինում կեանքի վայրկեանական գործողութեան: Ուրիշ դէպքերումն էլ հարկաւ, յոյզերն իսկապէս այնպիսի փոփոխութեան են ենթարկուած որ անկարելի է մի որոշ խառնուածք ընդունել. այսպիսի տատանումներն երբեմն համարեն պարբերական ընթացք են ստանում, և մի քանի շաբաթ մաղաձային խառնուածքն է իշխող հանդիսանում, յետոյ մի որոշ ժամանակ էլ սեւամաղձութիւնն է գերակշռում:

Շատ անգամ հարց է եղել՝ թէ ո՞ր խառնուածքին առաւելութիւն պէտքէ տալ. իւրաքանչիւր խառնուածք իւր առաւելութիւններն ու թերութիւններն ունի. կեանքի իսկական արուեստն այն է, որ մարդ կարողանայ իւր կրքերի ու բնական ձգտումներէ վրայ այնպէս իշխել, որ ոչ թէ մի խառնուածք ունենայ, այլ բոլոր խառնուածքներն իւր մէջ միացնէ: Նա պէտքէ արեւնաշատ (սանգուինիկ) լինի՝ առօրեայ կեանքի փոքր վշտերի և ուրախութիւնների վերաբերմամբ, սեւամաղձոտ (մելանխոլիկ) կեանքի նշանաւոր պատահարների ամենալուրջ ժամերին, մաղձային՝ (խօլերիկ) այն տպաւորութիւնների դէմ, որոնք նրա խորին հետաքրքրութիւնը կամ շահագրգռութիւն (ինտերէս) են շարժում, մաղասային՝ (պֆլէգմատիկ) կայացրած վճիռների գործադրութեան վերաբերմամբ:

ԻՍԱՀԱԿ ՅԱՐՈՒԹԻԻՆԵԱՆՑ